

SZÜTS-NOVÁK RITA

VASS JENŐ NÉPNEVELÉSI TÖREKVÉSEI A DUALIZMUS KORI (1870–1883) BERETTYÓÚJFALUN A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN

Bevezetés

■ A jelenből szemlélve a 19. század második felében a Magyarországon végbemennő politikai változások összességében pozitívan befolyásolták Magyarország szellemi életét.

Mikrotörténeti tanulmányunk alapját az a felfedezés szolgáltatta, hogy a dualizmus első évtizedeiben, Berettyóújfaluban Vass Jenő gyógyszerészként, újságíróként és lapszerkesztőként számos fronton végzett sikerrel ismeretterjesztő szolgálatot a nemzetnevelés szolgálatában.

Miután ismertetjük a korszak és Bihar nevelésügyi helyzetét, a továbbiakban az ő életútját követve vizsgáljuk, milyen eszközökkel kívánt példaképe, Kölcsey Ferenc nyomában „hatni és alkotni” a népnevelés érdekében. Tanulmányunkban részletesen bemutatjuk, hogy a méltatlanul elfeledett Vass Jenő népművelő tevékenysége miként egészítette ki Berettyóújfalun a fellendülés útján járó, de még kezdeti nehézségeivel küzdő művelődési lehetőségeket. Biográf leírásunk betekintést enged a lokális oktatásügyi nehézségekbe, a korszak sajtóvilágába, többek között a *Biharmegyei közlöny* működésébe, és a szövegközlésekkel holisztikus képet adunk a dualizmus kori bihari polgári közéletéről.

A kiegyezés hatása a magyar oktatásügyre

■ „Magyarországon az utolsó ötven év alatt nagyszámú kulturális és tudományos intézet jött létre, és a tudomány művelése jelentékeny külső és sok tekintetben számottevő belső eredményeket mutathatott fel. A magyar művelt középosztály a városok emelkedésével és fejlődésével annyira megizmosodott, hogy a tudományos pályák utánpótlását és annak elhelyezkedését biztosítani tudta, és a tudomány eredményeit közlő irodalom és előmozdító mozgalmak számára elég erős anyagi támaszt is jelentett. [...] A tudomány nemzetközi kapcsolatai a háború előtt szépen kiépültek [...] A nemzetközi tudományos társulatokban és kongresszusokon sűrűn és tudományos tekintéllyel részt vettünk.”¹

„A kiegyezés tehát lehetőséget teremtett a magyar társadalom polgári fejlődése számára, s – ezzel párhuzamosan – kedvező feltételeket biztosított a magyar iskolaügy korszerűsítésére, tartalmi-szervezeti modernizálására.”²

Eötvös József kiegyezés utáni népiskolai törvénye (1868: XXXVIII. tc.) mérőföldkő volt az alsófokú oktatás szabályozásában. A népoktatás fejlesztésének eredményeképpen a kiegyezés utáni évtizedekben rohamosan bontakozott ki az alfabetizáció: 1910-re, elérve a 68,7%-ot, megduplázódott az írástudók aránya. Fi-

gyelemre méltóak voltak azonban a földrajzi és etnikai különbségek. Míg a Dunántúlon élők 82%-a tudott írni, Erdélyben csak 51%, Horvátországban pedig 53%, volt az arány. A gyors ütemű alfabetizáció miatt Magyarország az első világháború kezdetén nemcsak Oroszországot, hanem számos dél-európai államot (pl. Olaszország) is megelőzte az írástudatlanság felszámolásában.³

Mervó Zoltánné tanulmányából⁴ azonban világossá válik, hogy sajnos a kezdeményezés nem mindenhol aratott azonnal babérokat. Földy János tanfelügyelő 1872. évi jelentése alapján 34 egyház kapott intést elsősorban a kötelező tantárgyak tanításának elmulasztásáért. Az esperes – hogy a hibákat a tanfelügyelő előtt orvosolja – az iskolák számára népiskolai tanrendet állított össze. Kötelességévé tette a tanítóknak az abban foglalt tantárgyak tanítását, „hogy a tanfelügyelőnek kifogása ne legyen, s az egyház megintésére okot ne szolgáltatson”.

Utasítást adott például a tankönyvek használatára is, megjelölve, hogy az egyes tantárgyakból mit kell tanítani: „Olvasásból és írásból: – Az olvasásra a Zsolnárt használni nem szabad többé, mert a tanfelügyelő az ellen, mint olvasókönyv ellen, méltán tesz kifogást, s ráfogja, hogy a gyermekeknek nincs tankönyve... Használandók tehát az ABC és a Gáspár-féle olvasókönyvek, melyeket a gyermekeknek bírniok kell... Az olvasás előhaladottságánál az írásjelek ismeretére és jelentésére különös gond fordítandó. Az írástanításnál különös gond fordítandó a felsőbb osztályokban a helyesírásra. Írni kell észből azokat, miket a gyermekek már megtanultak, vagy dictálás után, mindig kiigazítva a helyesírás elleni hibákat. A helyesírási gyakorlatok a vizitációkra elő mutatandók.”⁵

De iránymutatással szolgált Földy a fogalmazások témáját (állatok, növények, ásványok, évszakok, vásár, lakodalom) illetően is, illetve szabályozta, hogy ügyiratok címen milyen tudást kell átadnia a tanárnak (levél, kötelezvény, nyugta, el-lennyugta, szerződés, számla, számadás stb.).

Az 1868-as törvény bevezetését követő években csak lassú változásokat regisztrálhattunk, a népoktatás következetes fejlesztésére irányuló elképzelések csak részben valósulhattak meg Bihar megyében. A tankötelezettség érvényesítésének útjában álló akadályok: a társadalomnak az iskola iránti hideg közömbössége, a felekezetek között fellépő féltékenységek, a bihari lakosság rossz anyagi körülményei, a tanyai birtokosok elkülönülése és főként az állam anyagi közbenjárásának korlátai késleltették a korszerű, egységes, az állam által centralizált közoktatási rendszer kialakítását.⁶

A Biharmegyei tankerület népoktatási viszonyainak statisztikája

■ A fenti következtetést támasztja alá a *Biharmegyei tankerület népoktatási viszonyainak statisztikája*, az Országos Széchényi Könyvtár állományában lévő dokumentum.⁷ A szerző, Oláh Gyula orvos az aradi főgimnáziumban és a pesti egyetemen tanult, majd 1863-ban nyert orvosdoktori oklevelet. Előbb a Rókus Kórházban működött; aztán 1865–67-ig Jászladány orvosa, 1867-től Jászkerületi törvényszéki orvos, 1872–1875-ben pedig országgyűlési képviselő volt. 1875-ben a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán dolgozott. Majd az említett könyv megjelenése idején,⁸ 1876–82-ig Bihar megye királyi tanfelügyelője. 1883-tól Nagyváradon volt gyakorló orvos és 1885–1889-ig közegészségi felügyelő. 1890-ben leköszönt állásáról, és megindította a *Közegészségügyi Szemlét*. 1896-ban a magyar királyi vasút- és hajóosztály tanfolyamokon rendes tanárrá nevezték ki.

Oláh Gyula kinevezésével a korabeli sajtó is foglalkozott: „A népiskolai hatóságoknak az 1876. évi XXVIII. t. cikk értelmében újból történt szervezése alkalmából a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister a budapesti tankerületben Bója Gergely kir. tanácsost és tanfelügyelőt ideiglenesen; tallér Mihály tollnokot, nemkülönben a zalamegyei tankerületben Györffy János tollnokot ugyan ily minőségükben; a biharmegyei tankerületben pedig Sarkadi Tihamér eddigi másod tanfel-

ügyelőt és Szemes Imre tollnokot, segédtanfelügyelői illetőleg tollnoki minőségben állomásaikon meghagyta; Krób Pál eddigi zalamegyei másod tanfelügyelőt ideiglenesen zalamegyei, Bárdossy Gyula eddigi királyföldi másodtanfelügyelőt ideiglenesen jászkunmegyei, s dr. Oláh Gyula volt országgyűlési képviselőt szinte ideiglenesen biharmegyei tanfelügyelőnek nevezte ki.⁹⁹

A nyomtatvány sok érdekes információt hordoz a kiegyezés utáni népoktatásról, tanúsága szerint a mért 1874/1875. tanévben az egész tankerületben (Bihar megye, Debrecen és Nagyvárad) a tanköteles diákok száma 73 987-re volt tehető. Ebből iskolába járt 38 707 személy. Az arányon az a körülmény sem javított, ha volt iskola a községben. Tankönyvvel 26 898 fő rendelkezett, tehát valamivel többen, mint az iskolába járók kétharmada (~69,5%).

A statisztikából is látszik, hogy bár a néhány évvel korábban mért Eötvös-féle adatokhoz képest javulás mutatkozott¹⁰ a támogatásokban, az anyagi feltételek még mindig korlátozottak maradtak Bihar megyében. Egy átlagos rendes tanító bére 327,37 forintot tett ki egy évben, amely az *Ártörténet* szakportál kalkulációjával számolva¹¹ hozzávetőleg évi 1 092 434 Ft-nak, tehát havi 91 036 Ft-nak felel meg. mivel ez aligha fedezte a mindennapi megélhetőségüket, ezért a tanítók gyakran fizikai munkával keresték a kenyerüket, ami nem ritkán az oktatás kárára történt.

Az Eötvös által kijelölt célok elérését az is hátráltatta, hogy az újonnan kinevezett tanfelügyelőktől elvárni több mint hétszáz település felügyeletét irracionális vállalkozásnak bizonyult, különösen ha figyelembe vesszük Bihar megye földrajzi adottságait, ahol ősztől tavaszig az utak járhatatlansága, nyáron pedig az iskolai szünetek korlátozták a látogatást.

Az oktatási helyzet akkor javult valamelyest, amikor az 1876. évi 6. törvény-cikk életbelépésével a szervezett közigazgatási bizottságok döntő szerepet kaptak a népiskolai hatóságok szervezésében. A népiskolai hatóságokról alkotott 1876. évi 28. tc. pedig jelentősebb hatáskört adott a tanfelügyelőnek határozatai érvényesítésére, s ezzel olyan mechanizmust hozott létre, amely biztosította az iskolaügy átláthatóbb irányítását.

Berettyóújfalu élet, kis sajtótörténettel

■ A 16. század végétől zajló hajdútelepítések hatására Berettyóújfalu 1608-tól több mint száz évig szabad hajdúvárosként funkcionált, a széles körű önállóság és számos kiváltságjog eme rang hozadéka volt. A hajdúvárosi cím az új állami rendszer következtében 1712-től megszűnt, a kiegyezést követően a település 1871-től nagyközségi besorolást kapott, és egy a feudális korszakban elnyert a nemességre vonatkozó kiváltságjog visszaszerzése a dualizmusban már elavult gondolatnak számított. Viszont a hely centrális szerepének betöltése a gazdasági-polgári fordulat kereteibe illeszkedve valós számításnak bizonyult.

Ezek realizálását mindenekelőtt a modern polgári államot reprezentáló közintézmények és szolgáltatások megjelenése jelentette Berettyóújfaluban. A kitartó és céltudatos vezetőség mellett a fejlődésben döntő szerepe volt a helység kedvező földrajzi elhelyezkedésének is. Berettyóújfalu a hegyvidék és az alföld találkozásánál elterülve sok száz éve vásárhelynek számított. Előnyös földrajzi fekvését még inkább nyomatékosította az 1858-ban átadott Püspökladány–Nagyvárad közötti vasút.

A kiegyezés után következő mintegy tizenöt év a sajtó tekintetében is az átmenetnek a korszaka volt; a magyar lapkiadás soha nem látott méreteket öltött, számos új lapot alapítottak. Am „a lapok számának ez aránytalanul gyors szaporodásánál, a kisszámú közönségért való anarchikus és túlságosan széles mezőnyű versengésnél is nehezebb problémát, gátlóbb akadályt jelentett az a tény, hogy ugyanakkor a keletkező lapok – a szorosabb értelemben vett szakközlönyöktől eltekintve – tartalom, arculat, jelleg tekintetében alig különböztek egymástól”.¹²

A *Vasárnapi Újság* egy 1875-ös statisztikája szerint 1861-ben ötvenkettő, 1875 első felében viszont már kétszáznegy volt országos szinten a lapok száma. Az alapítások nagy része ugyan az egy sőt a félesztendő fennállást is alig érte meg. A fővárosba áramló fiatalság számára gyors érvényesüléssel kecsegtető munkának tűnt az újságírói szakma. Az olvasóközönség, az olvasni tudók, az olvasást igénylők száma azonban a Bach-rendszer tagadhatatlan ily vonatkozású eredményei s a városok gyors magyárosodása ellenére sem állt arányban a sajtó növekedésével.

1862 szeptemberében jelent meg az első, modern értelemben vett nagyváradi újság, a *Bihar*. A lap 1863. október 30-án megszűnt, majd 1867–1884 között újra megjelent. A lap tulajdonosa Hügel Ottó, szerkesztője Győrffy Gyula volt. A hivatásos nagyváradi újságírás kezdete az 1868-ban indult *Nagyváradi Lapokhoz* fűződik. Hügel Ottó adta ki, Sipos Ádám szerkesztésében. 1870-ben megszűnt. Még ebben az évben, július 3-án megjelent a *Nagyvárad* című napilap első száma. Hügel Ottó ebben is közreműködött, főszerkesztőként. A lap szerkesztését 1891-ben Iványi Ödön újságíró vette át.

A jelentősebb egykori nagyváradi publicisták Rádl Ödön, Ritoók Zsigmond, Márkus László, Hlatky Endre, Fehér Dezső, Hegedűs Nándor, Várady Zsigmond voltak. A nagyváradi szerkesztőségek egyszersmind az új magyar irodalomnak is műhelyül szolgáltak, korábban Iványi Ödön és Thury Zoltán, később Ady Endre, Balázs Béla, Bíró Lajos, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Nagy Endre, Somlyó Zoltán neve fémjelzte a város irodalmi életét.¹³

Berettyóújfalu első hetilapja, a *Biharmegyei Községi Értesítő* és Vass Jenő egyéb ismeretterjesztő sajtótermékei

■ Vass Jenő Berettyóújfalu sajtótörténetének is kiemelkedő alakja, ő indította el az első lokálisan kiadott lapot. 1874 végétől jelent meg a *Bihar Községi Értesítő* című hetilap egy éven keresztül. A folyóiratról a századfordulón megjelent nagy kaliberű sorozat, a *Magyarország vármegyéi és városai* Bihar megyéről szóló kötetének szerzői szerint a következőket érdemes tudni.

Borovszky Samu helytörténész századfordulón megjelent nagyszabású könyvsorozatában a *Biharmegyei Községi Értesítő*ről a következő adatok láttak napvilágot: „Megjelent Berettyó-Ujfalun 1874. december 19-én. Vegyes tartalmú hetilap. Megszűnt 1875. december 18-án. Szerkesztője Vass Jenő volt. Ennek folytatása a *Sárrét*, mely 1875. december 25-én indult meg, s hosszú szünet után jelenleg újból megindult Nagy Zoltán szerkesztésében.”¹⁴

A magyar sajtó is hasonlóan beszámolt az újságról aktuális híreiben, ahol az újságírók elsősorban a népnevelési törekvést, a politikamentességet hangsúlyozták, de némi kritikával is éltek: „»Biharmegyei községi értesítő« cím alatt megkaptuk egy Berettyó-Ujfaluban megjelenő és Vass Jenő által szerkesztett új hetilap mutatványszámát, melynek előfizetési ára egy évre 2 frt, félévre 1 frt. Főleg a népnevelési és községi érdekek előmozdítását tűzte ki céljául.”¹⁵

„Uj lapok. Vidékről két új lap mutatványszámát kaptuk. Egyik a »Biharmegyei községi értesítő«, a községi élet fejlődésének s a népnevelési érdekek előmozdításának közlönye. Felelős szerkesztő Vass Jenő Berettyóújfaluiban. Megjelenik minden szombaton. Ára egy évre 2 frt, három óra 50 kr. Politikával egyáltalában nem foglalkozik s a helyi érdekekre nagy gondot fordít, legalább mint mutatványszámából látszik. Kiállítására valószínűleg az új nyomda miatt még igen gyenge.”¹⁶

Ennek folytatásaként 1875 karácsonyán látott napvilágot a *Sárrét* mutatványszámára, amely aztán a szerkesztő haláláig, 1883-ig adott hírt hetente a nagyvilág híreiről és a helyi eseményekről. A lapnak nemcsak a tájékoztatás volt a célja, hanem – ahogy azt a szerkesztő az alcímben is megjelölte – a „népnevelési érdekek előmozdításának közlönye” volt. Rendszeresen megjelentek hasábjain szépirodalmi írások, illetve ismeretterjesztő cikkek.

Több ízben publikált a lapban Osváth Pál sárréti csendbiztos is. Osváth 1849-ben honvédek állt, és részt vett Bem tábornok erdélyi hadjárataiban is. Az 1850-es években Berettyószentmártonban lett nótárius, majd Mezőkeresztesen csendbiztos. A folyamatos utazások következtében kiválóan megismerte a sárréti falvakat, ahonnan pandúrtársai is kikerültek. Élményeiből született 1875-ben a *Bihar vármegye Sárréti járása leírása*, amelynek példányait a megjelenést követően rövid időn belül felvásárolták Nagyváradon.

Vass Jenő lapjait kezdetben Goldstein Mór nyomdája adta ki Berettyóújfaluban, de Vass 1877 végén átvette a vállalkozást, és a *Sárrét könyv- és műnyomdája* néven üzemeltette tovább, így jelentette meg 1880–1885 között a *Bihari Gazda* című lapot is, amit Vass halála után csaknem fél évszázaddal, 1930–1932-ben a Bihar megyei Gazdasági Egylet folytatott.

A folyóirat mellett szintén Vass Jenő adta ki a *Falusi Könyvtár* sorozat szépirodalmi füzeteit, azzal a megfontolással, „hogyan olcsó, tanulságos és mulattató olvasmányt nyújtson a népnek”:

„»Falusi könyvtár« czimvel Vass Jenő a »Sárrét« czimű hetilap szerkesztője szépirodalmi vállalatot indít meg. Célja a ponyvairodalmat elfoglalt teréről leszorítani. A »Falusi könyvtár« havonként másfél nyomtatott ívnyi füzetben fog megjelenni, tizenhatodréti alakban s minden füzet önálló egész lesz. Előfizetni csak egész évre lehet 1 frt 20 krajával; egy-egy füzet ára 12 kr. A megrendelések a szerkesztőséghez czimzendők, Berettyó-Ujfaluba. Ha a vállalat kitűzött célját oly irányban és szellemenben fog ügyekezni elérni, hogy ezáltal a nép vallási és erkölcsi érzelmei csorbát ne szenvedjen, úgy csak örülnünk lehet megindításának, de ha a népet bizonyos modern eszmék terjesztésével és becsempészésével akarná boldogítani, úgy jobb lesz, ha a ponyvairodalom inkább még megmarad jobb időnkig.”¹⁷

A havonta megjelenő, általában negyvennyolc oldalas könyvecskék ígéretéhez híven hasznos olvasmányoknak bizonyultak a nép számára, bővítve az olvasók ismereteit biológiai, földrajzi, irodalmi és technikai témákban. A könyv *Ismerettár* című részében többek között szokatlanul modern témával foglalkozott az *Ujszülött kisdedeink mesterséges táplálásáról* című írás,¹⁸ a *Nagyjaink csarnoka* rovatban *Kölcsey és Eötvös érdemeiről*¹⁹ tájékozódhatott az olvasóközönség, de a sorozat között például Jókai Mór-novellát is (1876. 3. 1–5.), illetve az *Egy új találmány* című fejezet 1877 telén érdeklődéssel mutatta be a távbeszélő, vagyis a telefon adta új lehetőségeket:²⁰

„A tudomány, az emberi fürkésző ész egy csodával határos szüleményét képezi egy találmány, amely rendkívüli volta, valamint fontosságánál fogva a jelen század legnevezetesebbikének joggal mondható. Egy készülék ez, melynek segítségével az emberi hang, ének vagy beszéd messzetávra elvezethető, épügy, mint a táviró utján az írásjelek.”²¹

Vass Jenő halálával a nyomda eladóvá lett, az erről szóló hirdetést Vass felesége adta fel a korabeli sajtóban: „Eladó nyomda. Halálozás következtében egy jól felszerelt, lap, könyv, s mindenféle más nyomtatvány előállítására alkalmas nyomda, egyúttal könyvkötő szerszámok is szabad kézből eladatnak. Bővebb értesítést ad özv. Vass Jenőné Berettyó-Újfaluban.”²²

Vass Jenő, a gyógyszerész

■ Vass Jenő nagybessenyői Vass Benjámint és Bélyei Erzsébet gyermekeként született 1842. december 6-án Debrecenben (más források szerint Belényesen). Középfokú tanulmányait a debreceni református főgimnáziumban végezte, ezt követően gyógyszerész gyakornok Késmárkon volt, ahol elsajátította a német nyelvet, majd Budapesten szerzett oklevelet. 1866-ban, huszonhárom éves korában került Berettyóújfaluba, amikor feleségül vette néhai Sárréti (Kalivoda) János gyógyszerész Vilma nevű leányát, és átvette az itteni patikát.

Vizsgálva a korabeli sajtómegjelenéseket, arra a következtetésre juthatunk, hogy követve az orvosi divatot Vass gyógyszerészára minden jelentősnek ítélt újdonságot forgalmazott. Ilyen volt a nyugati gyógyítás egyik állítólagos úttörője, dr. Forty találmánya, a speciális sebtapasz, amely ígérete szerint számos komoly betegségre és sérülésre ír volt. Bár hat éven keresztül rendszeresen jelentek meg a reklámok a legnépszerűbb országos lapokban a tapasztalásról, vélhetően fenntartással érdemes kezelni a hirdetés kínálta eszköz hitelességét:

„Mindenkinek különös figyelmébe ajánlatik a Dr. FORTY'féle általános sebtapasz, mely rendkívüli gyógyereje, elvlasztó, érlelő s fájdalmat csillapító hatása által leggyorsabb, legbiztosb s egyszersmind gyökeres gyógyulást eszközöl különemű bajokban. – Ily bajok a torok-gyuladás, légcsőhurut, bőrkés-barnaság, hártýásgyik (Croup, angina), mindennemű megsértések, harapás, szúrás, vágás vagy égés által támadható sebek, megforrázások, darázs- vagy méhszurások, konok-fekélyek, zúzások (contusiók) – meglepő gyors fájdalomcsillapítással – rögzött daganatok, gümők, tályogok, pokolvar (carbunculus pustula maligna), megkeményedések, genyedések, vérkelések, minden mirigybetegségek, görvélyes fekélyek, fagydaganat, ujjféreg, körömméreg, vadhús, tagszivacs, csontszú, kificzamítás és megrándulások, helyi csúz; továbbá a szülés folytáni láb-felfakadások és sebek, fájós fekélyzett vagy már genyes női mell. – Sok nő már csirában volt emlőráktól, – a különben elkerülhetlen életveszélyes sebészi műtétnek mellözésével – egyedül ezen jeles sebtapasz használata által menekült meg.”²³

Vass Jenő szaktudásának és a gyakori sajtómegjelenéseknek köszönhetően is rövid időn belül nagy hírnévre tett szert, ennek következménye volt, hogy neve a következő humoros kontextusban is feltűnt a *Pesti Hírlap* hasábján:

„Felelet egy házassági ajánlatra. Közelebb történt, hogy egy testre élemedett, de vállalkozási szellemre ifjú B. Újfaluban lakó úri egyén, hírlap utján kijelentette, hogy oldalborda kerestetik. A jövődöbelinek óhajtott testi és lelki erényeiről nem igen tétetett említés a feleségkeresési hirdetésben, de annál inkább hangsúlyoztatott 20 ezer osztrák forintnak elengedhetlensége. Hogy minő fogadtatásra talált a nagy-lelkű ajánlat a hölgyvilág részéről: azt jellemzi a következő verses episztola, melyet »Szeréna« aláírással kaptunk egy Biharmegyétől jó távol eső helyről:

Uram! ki indultál béka-egér harcra
Botsáss meg, ha kérdem, veres vagy-e archa?
Avagy Vass Jenőnek híres patikája
Rőt szakálad festé, talán már barnára?
A rókát szóréről könnyű megismerni,
Könnyebb mint agglegényt újra megfejelni;
Ülj ki a Berettyó régi rós hídjára.
Ott horgász nem lány, de katona békára.
Lett szíved hölgye akár milyen korú,
Csak húszezres legyen az ara-koszoru.
Oklevéllel indulsz el a vadászatra:
Meg nőtt füled e már egy férfi araszra?”²⁴

A Sárreți takarékpénztár-egylet

■ Vass Jenő eredeti szakmájának gyakorlása mellett nemcsak folyóirat- és könyvkiadással foglalkozott, hanem mivel társadalmi szükségét érezte egy helyi takarékpénztár-egyletnek, 1870-ben elkezdte szervezni Berettyóújfaluban a „Sárreți takarékpénztár-egyletet”, amelynek alapszabálya szerint célja „a kevésbé vagyonos néposztálynak megtakarított tőkéjük biztos eltételére, kamatoztatására és szaporítására alkalmat nyújtani, s ezáltal a munkásság és takarékoság szellemét bennök felébreszteni”. A hír a sárreți takarékpénztár cégbejegyzéséről a debreceni városi

törvényszékhez 1871 januárjában jelent meg először *A Hon* című folyóiratban.²⁵ A cégben Vass Jenő 1973-ig alelnökként, aztán igazgató-titkárként tevékenykedett.

Az egyesület tevékenysége során számos nehézséggel küzdött, például az elmaradt befizetésekkel: „Figyelmeztetés. Tekintettel alapszabályaink 5. §-ára, ezúttal utoljára hivatnak fel mindazon t. részvényesek, kik a már eddig fizetni kellett II. részletet, az az 10 fto-t még be nem küldték, hogy ezen kötelezettségeiknek részvényenkint 5 kr késedelmi kamat és 10 kr költség reáfizetésével e hó 22-ig annyival is inkább eleget tegyenek, mivel ellenesetben részvényjogukat vesztenek s eddigi befizetések a tartalékalaphoz lesznek csatolandók. Berettyó-Ujfalu, 1871. decz. hó 5. Az igazg. választmány határozatából. Vass Jenő.”

A problémák ellenére a sárréti takarékpénztár az üzlet első évében már meglepő eredményt ért el: „Ámbár az alapítási és felszerelési költségek 1922 ftra mentek és ámbár az üzleti kiadások is 1907 ftra mentek, még is 1740 ft 89 kr tiszta nyeresége van az év végén, mi az alaptőke 8%-os kamatjának felel meg.”²⁶

A nőegylet

■ Vass 1874. máj. 31-én létrehozta és titkárként irányította Berettyóújfaluban a *Sárréti Jótékony Nőegylet*et, amelynek kezdetben Sárrét 25 községéből 17 alapító, 42 rendes és 35 pártoló tagja s 1210 forintos tőkéje volt. Vass szervezői tevékenysége a helységben egyre pezsgőbb társadalmi életet eredményezett. A sárréti nőegylet már ez év szeptember 19-én a berettyóújfalui kaszinóban tombolával összekötött táncvigalmat rendezett „saját tőkéjének gyarapítására”,²⁷ de kiállítást és közvacsorát is adott:

„Házi ipar kiállítás Berettyóújfaluban. Nov. 4-én nyílik meg a kiállítás, mely eredetileg a Sárréti jót. nőegylet kebelében lett indítványozva Jutalomra csak a köznép által beküldött oly tárgyak versenyezhetnek, melyek nem tanult mesterség, hanem tisztán az önszorgalom és ügyesség szüleményei. Állhatnak pedig ezek szalma, gyékény, fa, vessző, fakéregfonatok, házilag készített vászonnemük, fonalak, játékszerek, faragványok, kosarak, szövetek, eszközökből, úgy háztartási cikkek, u. m. élelmiszerek, szappan, kerti termékek, kézi munkákból. A tárgyak nov. 26-ig Vass Jenőhöz B.-Újfaluba küldendők.”²⁸

„B. Újfaluban a nőegylet jól sikerült közvacsorát rendezett, saját javára. Tizenegy asztalnál működtek a hölgyek teljes szeretetreméltósággal. Ott voltak: Tárczy Sándorné és Vass Jenőné alelnöknők, Nadányi Miklósné, Karakas Imréné, Szacs vay nővérek [...]”²⁹

„Az egyesület jótékony célra s mindenekelőtt egy kisedodova felállítására alakult”,³⁰ de rendszeresen juttatott adományokat a község és a környékbeli települések szegény sorsú lakóinak és a háborúban megsérült katonák számára.”

Berettyóújfalu első óvodája

■ Az *Országos kisedvédő egyesület* és a *Kisedodóvákat Magyarországon terjesztő egyesület* 1874-es összeolvadásakor már számos óvoda alapítása tervben volt országos szinten, köztük a berettyóújfalui is,³¹ azonban az intézmény felállítása még három évig váratott magára. 1877 áprilisában két jótékonyági bálnak is helyszíne volt Berettyóújfalu községházájának nagyterme. Mindkettőt a helyi „kisedodó” felállítására érdekében szervezte a Sárréti Jótékony Nőegylet. A „polgári bál” és a „közvacsorával egybekötött házias táncvigalom” is nagy sikert aratott a környék lakossága körében, így a bál bevételeinek köszönhetően még ugyanazon év novemberében megnyílt a Berettyóújfalu első óvodája:

„Berettyó-Ujfaluban a kisedodó és gyermekkert javára e hó 8-án élvezetes műkedvelői hangversenyt rendeztek. A városház terme egészen megtelt s a jótékony célra vagy száz forint lett a tiszta jövedelem. A zenekar indulót játszott, a férfi-négyes magyar népdalokon kívül az »Újjonc« és »Szerelem« című dallamokat

énekelte, Kopácsy Vilma urhölgy Petőfi »A hazáról«, Bernáth Lajos pedig Arany János »A walesi bárdok« című költeményeit szavalták, Lederer Dezső a Hellmesberger »Melancholie«-ját adta elő hegedűn, Csapó Etelka k. a. (a debreceni zenede növendéke, ki szép mezzosopran hanggal bír) »Ernani«-ból áriát énekel s aztán magyar dalokat nagy tetszés mellett, Vass Jenőné nőegyleti alelnök pedig a zongorakiséretre volt szíves vállalkozni. A községben új és örvendetes élvezet volt e hangverseny. Utána reggelig tartó kedélyes táncmultság következett. Részt vettek benne: a már említett hölgyeken kívül, Gál Károlyné, Heinrich Józsefné, Kranczly Sándorné, Kerekes Imréné és Lajosné, Lövi Albertné, Pap Gizela, Szacsвай Irén és Piroska, Weiszberger Ignácné és Zsiday Erzsike helyből, Hoffmann Vilma Debrecenből, Amant Julie, Pozsgay Ilka, Steiner Etelka, Nagy Margit s Eckert Mari a környékből sat. (Egy szentpéterszegi és tordai urhölgy nevét lehetetlen volt kibetűzni a hozzánk küldött tudósítás hieroglifjából.)³²

A Bessenyei-emlékbizottság

■ A felvilágosodás kori költő, filozófus, Bessenyei György Bécsben, Mária Terézia testőrségében teljesített éveit követően 1782-ben költözött Tiszabercelre, majd öt évvel később Puszta Kovácsiba (ma Bakonszeg), ahol életének utolsó éveiben élt magányosan. Itt született a *Tariménes utazása* című útiregénye, mely végül 1930-ban jelent meg nyomtatásban; illetve számos más munkája, például *A bihari remete*, *avagy A világ így megyen* című filozófiai műve is.

1811-ben végrendelete alapján házának kertjében temették el. A Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben döntötte el Bessenyei sírjának felkutatását és emléktáblával való megjelölését, azonban az elhatározást nem követte tett. Végül Vass Jenő indítványára 1878 januárjában sor került Berettyóújfaluban a Bessenyei-emlékbizottság alakuló ülésére, áprilisban pedig már pénzügyi felhívás jelent meg a sajtóban.³³

A *Vasárnapi Ujság* tájékoztatása alapján 1881-re Bessenyei György síremlékére az adakozók jóvoltából már 290 forint állt rendelkezésre, és a gyűjtés Vass szervezésében folytatódott.³⁴

Munkálkodását 1883. június 10-én koronázta teljes siker: az időközben azonosított sírhely emlékkövének ünnepélyes felavatására sor került közismert vendégek részvétele mellett. Jelen volt Rómer Flóris apátkanonok az Akadémia, illetve Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság képviselőjében. Az országos híradások mind kiemelték Vass Jenő vitathatatlan szerepét Bessenyei sírjának megjelölésében. Olyan lapok számoltak be az eseményről, mint a *Fővárosi Lapok* vagy a *Vasárnapi Ujság*. Ez utóbbi érdekes részleteket közölt tudósításában:

„Bessenyei György sírját vasárnap óta szíves emlékkő jelöli Pusztakovácsiban, hol az irodalmunk újjászületésén oly lelkesen működő költő porai már hetvenkét esztendő óta nyugszanak. A teljes magányban élt költőt, saját kívánsága szerint, minden szertartás nélkül temették el kertjében. Az ősi birtok azután pusztulásnak indult, és a sír eltűnt. Mikor a tud. akadémia Bessenyei százados emlékének megülésére készült, akkor gondoltak arra a Sárreten, hogy hamvait is föl kellene kutatni, s megjelölni emlékkövel. A Berettyó-Újfaluban megjelenő »Sárretek« szerkesztője, Vass Jenő indítványára bizottság alakult Ember Károly furtai ref. pap elnöke alatt. Megtalálták a csontokat és megindították a gyűjtést az emlékkőre. A helyet, hol a hamvakat megtalálták, a költő rokona s a hely tulajdonosa Nadányi Miklós körülkerítette, s az most a kegyelet berke. Az emlékkő leleplezésére Berettyó-Újfaluban gyűltek össze. Az akadémiát képviselte: Rómer Flóris apátkanonok és Szász Béla; a Kisfaludy-társaságot Gyulai Pál és Endrődi Sándor; a debreczeni főiskolát Géresi Kálmán és Elek Lajos tanárok; Debreczen várost dr. Zelizy Dániel; a nagyváradi akadémiát dr. Bozóky Lajos tanár. A költő rokonai és a környék birtokosai is megjelentek. Nyolczvan kocsi szállította az ünnepi gyülekezetet a kovácsii pusztára, hol az ünnepély a debreczeni ifjúság énekkarának elő-

adásával kezdődött. Ember Károly bizottsági elnök mondta a megnyitó beszédet, röviden szólva Bessenyei koráról és megismertette a síremlék történetét. Erre le hullt a lepel a sírkőről, mely fekete gránitból van, rajta arany lant és e felirat: »Bessenyei György 1742–1811. Emelték tisztelői«. Nadányi Miklósné úrhölgy s többen megkoszorúzták az emléket. Rómer Flóris az akadémia nevében adott kifejezést a kiváló szellem iránti kegyeletnek. [...] A mély hatású beszéd után a »Szózat« hangjai zendültek meg. Felszólalt egy egyszerű ember is, hogy ő is kifejezést adjon a nép érzelmének. Ezzel végződött az ünnepély a sírnál. A társaság visszatért B.-Ujfaluba, hol a városházán 120 terítékű lakoma volt, számos felköszöntővel. Gyulai Pál, ki a rendező bizottságot élte, egyszersmind egy Bessenyei-könyvtár főállítását indítványozta. Este táncszivalom fejezte be a mozgalmas napot, melyet a Sárrét érdeklődése oly maradandó emlékévé tett. Az ünnep alkalmával Bessenyei kardja a nemzeti muzeum birtokába kerül, a hol vannak e régi jeles íróink kéziratai is. A kerdot a Bessenyei-családdal rokon Boronkay földbirtokos adta át Rómer Flóris apátkanonoknak. Ami a Gyulai Pál által indítványozott Bessenyei-könyvtárt illeti, azt a berettyói kaszinóban szándékoznak létrehozni, oly könyvekből, melyeket Bessenyei maga irt, vagy róla irtak, vagy a melyek egykor az ő birtokában voltak. Gyulai Pál adta bele az első könyvet, melyet hozzá ily kegyeleti célból Kisfaludy Zsigmond illésházi plébános küldött be.”³⁵

Nekrológ

■ A gyógyszerész a Bessenyei-emlékünnepség idején már „gümőkór” (tébécé) ellen küzdött. Bő egy hónap múlva, július 24-én életének 41. évében hunyt el. Berettyóújfaluban, feltehetően az 1881-ben, tizenhat hónaposan elhunyt egyetlen fia, Béla mellett nyugszik.

„A közrészvét Biharban hangosan nyilvánul Vass Jenő elhunyna fölött. Kitűnő tevékenységéről, melyet Berettyó-Ujfaluban kifejtett, már tegnap emlékeztünk. Hozzá kell még tennünk, hogy a sárréti pénztár megalakításában és a kaszinó tartós életre keltésében is övé a főérdem, továbbá felállította a kisedododát s létrehozta a nőegyletet. Egy időben pedig »Bihari gazda« című gazdasági közlönyt is adott ki. Ha minden magyar kisvárosnak volna ilyen nagybuzgóságu, vállalkozó szellemű, serkentő férfija: a köz- és egyleti élet nagyban virágoznék mindenfelé. Vagyont, egészséget áldozott a közjóért, igénytelenül, szerényen. Hatni, alkotni, gyarapítani, volt életének jelszava. Évekkel ezelőtt gyógyszerész volt s hátrahagyott nagy könyvtára bizonyítja e szakban is alapos képzettségét. A város, melynek élt, tíz év alatt nagyot emelkedett s ez emelkedés fő előmozdítója ő vala. »Falusi könyvtár« című füzetes vállalatával pedig a faluk népének értelmi erejét is jelentékenyen emelte. Bessenyeinek sem volna síremléke, ha ő nem buzog ez ügyben. A »Sárrét« nagyot vesztett elhunytában, épp úgy mint nemesszívű özvegye, kinek vigaszára nem maradtak gyermekek. De részvéttel környezi az egész vidék s a koporsó koszorú mutatják, hogy a bánat nem csupán az övé. A fővárosi sajtó is megilletődve osztozik abban.”³⁶

Vass Jenóné 1936-ban bekövetkezett haláláig élt Berettyóújfaluban, mindvégig szolidáris és aktív tagja volt a közösségnek, támogató rendezvények mindenkor vendége. Férje nevét napjainkban utca és az óvodákból létrejött intézmény is őrzi.

■ JEGYZETEK

1. Magyary Zoltán (szerk.): *A magyar tudámpolitikai alapvetése*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1927.
2. Pukánszky Béla: *Pedagógia és iskoláztatás 1867–1919 között*. In: Pukánszky Béla – Németh András (szerk.): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996. 416–444. 416.
3. Romsics Ignác: *A modern kultúra megalapozása*. In: Uő (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2015. 726–739.
4. Mervó Zoltánné: *Adatok Bihar megye népoktatásának történetéhez 1868–1876*. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 8*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 1981. 49–52.
5. Uo. 59.
6. Uo.

7. Oláh Gyula (összeáll.): *A Bihar megyei tankerület népoktatási viszonyainak statisztikája*. Hollósy Ny., Nagyvárád, 1877.
8. További érdekesség, hogy a szerző a kiadványt barátjának, Szontágh Pálnak dedikálta, aki a főrendiház tagja, képviselőházi alelnök, belső titkos tanácsos és a reformkori Nógrád vármegyei nemesi elöljárók egyik vezetője volt a századfordulón.
9. Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1876. 10. sz. (222) 1.
10. Idézi Mervó Zoltánné: i. m. 55.
11. 2017-es pénzértékben kifejezve. Forrás: <https://artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig>
12. Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. A magyar irodalom története IV*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 438.
13. Naményi Lajos: *A nagyváradi nyomdászat a XIX. században*. Magyar Könyvszemle 1902. 10. sz. 127–145.
14. Amely 1918-ig működött. Kende János: *Hírlapirodalom. Irodalom és tudomány*. In: Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monografiája: a magyar korona országai történetének földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Bihar vármegye és Nagyvárád*. Légrédy testvérek, Bp., 1901. 386–387.
15. *Vidéki lapok*. Vasárnapi Ujság, 1875. 22. sz. (1) 11.
16. *Uj lapok*. Irodalom. A Hon 1874. 12. sz. (297) 2.
17. *Irodalom*. Katholikus Hetilap 1876. 32. sz. (27) 220.
18. Vass Jenő (szerk.): *Mulattató, tanulságos, ismeretterjesztő és az élet köréből vett hasznos olvasmányok a nép számára*. Berettyó-Újfalú, 1876–1877.
19. Uo. 2–13.
20. Uo. 37–41.
21. Uo. 37.
22. *Hirdetések*. Corvina 1883, 6. sz. (25) 104.
23. *Hirdetések*. Borsszem Jankó 1870. 3. sz. (146) 453.
24. Vegyes. Melléklet a Pesti Hírlap 100-ik számához 1880. 2. sz. (100).
25. *Kivonat a B. Közlönyből*. A Hon 1871. 9. sz. (16) 2.
26. *Közgazdasági vegyes*. A Hon 1872. 10. sz. (50) 2.
27. *Vidéki rövid hírek*. Fővárosi Lapok 1874. 11. sz. (198) 866.
28. *Földmivelési Érdekeink* 1875. 2. sz. (41) 372.
29. *Vidék*. Fővárosi Lapok. 1876. 13. sz. (102) 478.
30. *Különfélék*. A Hon, esti kiadás 1874. 12. sz. (127) 1.
31. *Különfélék*. A Hon 1874/ 12. sz. (134) 2.
32. *Vidék*. Fővárosi Lapok. 1876. 15. sz. (65) 320.
33. *Bessenyei György emlékszobra*. Magyarország és a Nagyvilág 1878. 14. sz. (14) 222.
34. *Mi ujság?* Vasárnapi Ujság 1881, 28. sz. (43) 703.
35. *Bessenyei sírjánál*. Vasárnapi Ujság 1883, 30. sz. (24) 389–390.
36. *Vidék*. Fővárosi Lapok 1883. 20. sz. (175) 1127.

